

Priseljenka med tradicionalnim patriarhatom in neoliberalnim kapitalizmom¹

The immigrant woman between the traditional patriarchy and neo-liberal capitalism

Špela Razpotnik

Povzetek

Špela Razpotnik, mag. soc. ped., Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva pl. 16, 1000 Ljubljana

Članek prinaša pregled feminističnih gibanj in jih med seboj primerja glede na njihovo umeščenost v širši družbeni kontekst. Opredeli populacije, ki so v zgodnjih obdobjih feminizma ostale spregledane, s posebnim poudarkom na priseljenih ženskah, pripadnicah nižjega socialno ekonomskega sloja. Slednje razume kot skupino, katere položaj so zaobšla tako ženska, kot tudi antiksenofobična gibanja ter kot skupino, ki se nahaja na presečišču različnih sistemov zatiranja. Ukvarja se z vprašanjem, ali ženska, ki se seli v smeri od patriarhalnega proti neo-kapitalističnemu načinu izkoriščanja, s tako selitvijo dejansko izboljša svoj družbeni položaj. Sklene z razmišljanji o možnostih skupinske mobilizacije v družbeni strukturi manj močnih skupin, posebej še obravnavanih, pa tudi drugih.

¹ Ta članek je razširjena oblika avtoričinega prispevka z naslovom *Prispevek feminizma k analizi migracij*, predstavljenega na konferenci *Preprečevanje kriminalitete - teorija, praksa in dileme*, PF v Ljubljani, 26.-27. 9. 2003.

Ključne besede: družbeni spol, ženske, feminizem, migracije

Abstract

The article reviews the feminist movements and compares them in regard to their position in the broader social context. It also defines the groups that had been overlooked in the early stages of feminist thought, particularly the group of immigrant women of the lower socio economic classes. In the article, they are seen as a group overlooked by both the feminist and anti xenophobic movements as they find themselves under multiple systems of repression. The question is whether the woman who migrates from the patriarchal to the neo-capitalist exploitation has indeed gained a better social status. The writer ends the article considering the possibilities of mobilizing such marginal groups in the existing social structure.

Key words: gender, women, feminism, migration

Uvod

Identifikacija posameznika kot ženske ali kot moškega velja za pomembno socialno kategorizacijo. Lahko jo razumemo kot tisto, ki nosi s seboj več informacij kot katerakoli druga socialna kategorizacija. Milletova je spol opredelila kot primarni vir identitete posameznikov v sodobnih družbah (Lewis, 2002). To pomeni, da se ljudje drug na drugega odzivamo najprej in najintenzivneje kot moški in ženske. Sledeč Milletovi, celo prej kot pa glede na razredno pripadnost ali druge vrste opredelitev. Spol nam je pripisan in ga ni prav lahko spremeniti. Pri spolu gre poleg tega za razmeroma tog sistem stratifikacije oz. za rigidno kategorijo, po kateri se deli prebivalstvo na dve skupini.

Socialni konstrukt družbenega spola se nanaša na vse naloge, pravice in vedenja, ki jih določena kultura šteje za primerne za

moškega oz. za žensko. Medkulturne študije pa pričajo o tem, da je vsebina te ali one spolne vloge v različnih kulturah različno opredeljena. Biti ženska ali biti moški pomeni v različnih kulturah precej različne stvari. Z vključevanjem družbenega spola v analizo družbe, z vzponom družbenih analiz z vidika ženske in z detabuiranjem in odstiranjem mnogih intimnih in mehkih sfer življenja tudi v znanstvenem diskurzu, se v zadnjih desetletjih popravlja krivica, ki je bila storjena s spregledanostjo širokega obsega ženskih izkušenj. Ne velja pa to za vse ženske izkušnje, niti za vsa področja življenja oz. izkustva v enaki meri. Prispevek feminizma k analizam migracij pomeni odprtje in eksploracijo ženskega vidika pri razlagi sveta in s tem tudi migrantske situacije. Prizadevanje za upoštevanje ženske izkušnje postane kompleksnejši problem, ko privzamemo dejstvo, da "ženski vidik" v različnih kulturah pomeni nekaj drugega.

Začetki in domet feminističnega gibanja

Feminizem zajema mnoge teoretične, politične in akademske tradicije. V centru njegovega zanimanja pa je osvoboditev žensk od zatirajočih družbenih praks in ideologij. Gibanje za emancipacijo žensk je bilo v svojih začetkih povezano z delavskimi gibanji, v katerih so začele ženske v začetku preteklega stoletja po Evropi (predvsem Franciji, Belgiji in Angliji) javno artikulirati svoj poseben družbeni položaj. Gibanja z začetkov preteklega stoletja so ostala omejena na politične pravice.

Žensko osvobodilno gibanje v ZDA lahko razumemo kot delno sproženo s splošnim radikalnim gibanjem v sredini in ob koncu šestdesetih let preteklega stoletja. V tem času so se mnoge različne organizacije zavzemale ter borile za pravice etničnih manjšin. Nekatere od teh so:

- gibanje *Black Power*, ki je bilo udarna konica črnskih aktivistov,
- mladinsko gibanje, ki so ga predstavljale organizacije kot npr. Študentje za demokratično družbo,
- *mirovno gibanje*, ki je koordiniralo protest proti vojni v Vietnamu in kasneje v Kambodži (Haralambos in Holborn, 1999).

Vsa ta gibanja so bila predhodniki ali pa vzporednice ženskega osvobodilnega gibanja v ZDA. Poudarjala so svobodo, dvomila v

ustaljene resnice in napadala vse, kar bi se dalo razumeti kot zatiranje in izkoriščanje. Mitchellova (1971) trdi, da so prav ta gibanja pomenila močno vzpodbudo in filozofijo ženskega osvobodilnega gibanja. Ženske so se začele zavedati, da potrebujejo lastno gibanje, saj so jih tudi kot članice drugih radikalnih gibanj pogosto obravnavali z vidika tradicionalnih stereotipov. Ko so npr. voditeljka *SNCC* – *Študentskega nenasilnega koordinacijskega komiteja*, črnske organizacije za državljanske pravice v sredini šestdesetih let, vprašali o vlogi žensk v organizaciji, je odgovoril: "Edini položaj za ženske v *SNCC* organizaciji je ležanje na trebuhu".

Deckardova (1975) povzema rezultate sodelovanja žensk v gibanju za državljanske pravice v zgodnjih in srednjih šestdesetih letih. Poudarja, da se je mnogo žensk prek sodelovanja v teh gibanjih naučilo tako retorike kot organizacije protesta. Ni presenetljivo, da so se posledično, ko so se bolje zavedle položaja drugorazrednih črncev, ženske zavedle tudi svojega, na specifičen način drugorazrednega položaja. V splošnem družbenem vzdušju emancipatornih gibanj se je tako porodilo tudi žensko osvobodilno gibanje.

V Britaniji je prišlo na ravni ženskih gibanj do poskusov organiziranja na nacionalni ravni. *Nacionalni ženski komitej* je v letih 1970 do 1978 organiziral konference ženskega gibanja. V teh letih so konference sprejele resolucije z zahtevami pravic za ženske. Leta 1971 so to bile: enaka plača, enake možnosti pri izobraževanju in zaposlovanju, splav na zahtevo ženske in brezplačna kontracepcija, brezplačni otroški vrtci 24 ur na dan; leta 1975 pa pravna in finančna neodvisnost žensk, odprava diskriminacije lezbijk; leta 1978: varstvo žensk pred fizičnim ali spolnim nasiljem moških ali grožnje s takim nasiljem. Zadnja zahteva je povzročila razcep v nacionalnem gibanju, kar je pomenilo, da je bila konferenca 1978. leta tudi zadnja. Znotraj feminizma so se izoblikovale različne struje in sicer so radikalne feministke obravnavale moško nasilje kot ključno za razumevanje zatiranja žensk, medtem ko so socialistične feministke bolj poudarjale ekonomske dejavnike. Pomembna v tem obdobju je bila ustanovitev služb, ki so jih vodile ženske za ženske - zatočišča za ženske, ženski svetovalni centri in službe za testiranje nosečnosti.

Potem so se notranji razkoli gibanja še povečevali. Radikalne, liberalne in socialistične feministke so se borile med seboj za posamezne analize in reševanje problema zatiranja žensk, ob tem pa so vedno bolj spoznavale, da imajo lahko ženske različnih razredov

in etničnih skupin različne interese. Feministke belke, pripadnice srednjega razreda, so namenjale le malo pozornosti temu, kako k neenakostim med spoloma prispeva rasistična in razredno razdeljena družba, zaradi česar so se od gibanja odtujile ali pa se v njem sploh nikoli niso našle mnoge črnke in ženske iz delavskega razreda.

Nekateri teoretiki, npr. Charlesova (1993), izražajo videnje, da je osvobodilno gibanje v Britaniji privedlo do restrukturiranja delitve dela in torej fragmentacije delavskega razreda, s tem pa je bil spodkopavan njegov odpor proti kapitalističnemu izkoriščanju. Tudi drugi avtorji pišejo o izidih ženskega boja za enakopravnost v bolj pesimistični luči. Faludijeva (1992) npr. zanika, da so ženske dosegle enakost in navaja naslednje podatke. Leta 1986 je redno zaposlena ženska še vedno zaslužila le 64% moške plače. V tem obdobju so začele prihajati na dan še druge škodljive posledice feminizma. Kot vsaka družbena sprememba je tudi ta prinesla s seboj pričakovane ter nepričakovane posledice. Mediji so v tem času mnogo poročali o negativnih posledicah profesionalne kariere žensk za njihovo fizično ter duševno zdravje; druga stvar pa so bile negativne posledice, ki naj bi jih po emancipatornih gibanjih in premikih žensk prinesla reakcija moških, ki so začeli težiti k ponovni vzpostavitvi lastne prevlade (oz. prejšnjega stanja razmerij med spoloma). Slednje so najbolj občutile poročene ženske, o čemer verjetno pričajo nekatere tedanje raziskave, ki kažejo na njihovo slabše splošno zdravstveno stanje v primerjavi z neporočenimi ženskami.

V času moderne so se zaradi specifičnih ekonomskih in kulturnih zahtev tega obdobja spolne vloge v veliki meri specializirale. V obdobju širjenja marksistične misli, od konca 19. stoletja dalje, so marksistične feministke poudarjale, da kapitalisti izkoriščajo žensko delo, posebej še zato, ker so bile ženske izključene iz posedovanja kapitala in lastnine. Omejitev ženskega dela na nego, vzgojo in domače ter seksualne usluge, je povezano tudi z njihovim izključevanjem iz ostalih, bolj izrazitih kulturnih konceptov javnega življenja. V času reform v 19. stoletju so bile ženske v javni debati in v političnih procesih neprimerno manj izrazite od moških. Sufražetke, skupina izobraženih žensk srednjega razreda, so želele to situacijo spremeniti, posebej so pretresale temo, da bi bilo nujno politično reprezentacijo in volilno pravico razširiti na ženske srednjega razreda (ki so mu pripadale same), če že ne na celotno populacijo. Ukvarjanje s pravicami žensk v zakonu in kar se

tiče posesti, je bilo vpisano v kulturne politike, ki so se pojavile prek pomembnih fikcij pisateljic, kot so bile Jane Austen, sestre Bronte in George Eliot.

Še dve markantni feministični avtorici, Virginia Woolf (1998) in Simone de Beauvoir (1993), sta se ukvarjali z umeščanjem ženske znotraj matrice kulturnih reprezentacij v jeziku. Woolfova je trdila, da se morajo ženske premakniti onstran konceptov, do katerih so prišli moški, prilagoditi in razširiti obstoječi diskurz, da bi lahko svobodno in odprto artikulirale svoj lastni odnos do sveta. Njeno literarno delo *Lastna soba*, postane krik za svojim prostorom, tako intelektualnim kot materialnim, minimalnim virom, potrebnim za participacijo ženske v kulturi ter družbi. Avtoričini argumenti ostajajo v skladu z logiko britanskega liberalizma in humanizma, ki po njenem prispevku posebej vključuje žensko.

Anglofonske feministke so se v 60. in 70. letih preteklega stoletja vrnile k tej temi, Francozinja Simone de Beauvoir pa je podala kritiko patriarhalnega kapitalizma, ki se zdi radikalnejša. Podobno, kot se je Woolfova napajala v literarnem humanizmu Matthewa Arnolda, je bila de Beauvoirjeva pod marksističnim vplivom in vplivom eksistencialistične kritike standardov in norm meščanske družbe. Medtem ko diskurz Woolfove ni nikdar ogrozil elitizma britanske visoke kulture, je de Beauvoirjeva širše obravnavala družbeni diskurz in vprašanja moči. Vzpostavila je pomemben odnos med identiteto in družbenim spolom in opazila, da je osnovno izhodišče za žensko samodefiniranje - *Jaz sem ženska*. Meni, da bi moški nikoli (v njenem času) ne čutili potrebe za tako, po spolu zaznamovano identitetno izjavo. Ženski vpliv v zgodovini je bil vedno merjen glede na osnovni označevalec moškosti, tak način označevanja pa je ženskam onemogočil razvoj kolektivne identitete – kar velja tudi za druge zatirane skupine. Ženske naj bi bile torej ujete v asimetričnih odnosih z moškimi, ki predstavljajo normo (*normale*), tistega, ki definira, medtem ko je ona nenormalna, *druga*. Njena identiteta se torej nujno meri glede na to, kaj je moški. In njena izključenost iz javne participacije konstantno in permanentno omejuje vsako nadaljnjo uveljavitev njene identitete. Avtorica vidi krivdo za neenakost (ter njeno vzdrževanje) pri obeh spolih, predvsem pa jo pripisuje patriarhalnemu kapitalizmu. Ženske postanejo konstrukti moških in v zahrbtnem procesu zgodovine in diskurza izgubijo potencial biti svobodne (eksistencialisti razumejo

težnjo po svobodi kot prvotni človekov projekt). Rešitev vidi v eksistencialnem socializmu, kjer bi se oba spola osvobajala od omejitev in nesvobode patriarhalnih spon.

V družbi, v kateri ženske postajajo vse bolj vključene v kapitalistično potrošnjo, socialni feminizem razgrinja spon procesov kapitalističnega razraščanja in omejevanja ženskih življenj. Avtoričina želja osvoboditi ženskost spon tako moškega lastništva kot tudi romantičnih idealov, se je izkazala kot glavno prizadevanje seksualne osvobodilne revolucije v letih 1960 in 70.

Feministični liberalizem, ki so ga v novelah artikulirale Charlotte in Emily Bronte, Jane Austen in George Eliot, je bil močno omejen v smislu razreda in etnije. Mnogi kritiki so pokazali, da njihova literarna dela ne namenjajo veliko pozornosti problemu revščine žensk delavskega razreda, niti bedi črncev, na delu katerih je britanski srednji razred gradil svoje bogastvo. Rečemo torej lahko, da so bile te zgodnje kritike moške hegemonije le delni izrazi izobraženih belk srednjega razreda oz. izraz njihove partikularne izkušnje. Modernizem, vključno z gibanjem zgodnjega feminizma, je pač v celoti temeljil na vrednotah in ideologiji, ki pomeni podjarmljenje izključenih drugih: nebelcev obeh spolov, sužnjev, kriminalcev ter domorodcev poraženih ljudstev. Univerzalna volilna pravica je tudi še potem, ko je bila v različnih državah sprejeta, izločevala te ali one skupine, domorodce, Aborigine v Avstraliji celo vse do 1967. leta.

Tako ženske z uvedbo univerzalne volilne pravice ter univerzalnega izobraževalnega sistema nikakor niso razrešile vseh težav svojega slabšega družbenega položaja. Kulturni in družbeni govori, ki so vzniknili v obdobju modernizma, so kompleksni, sporni, neenoznačni in nekonsistentni. Diskurz modernizma 20. stoletja je ustvaril razločne ter mnogokrat nasprotno učinke kulturnih pogojev ženskih življenj. Ženske so bile še naprej omejene od širše udeležnosti v javnem življenju, posebej pa še v vladnih pozicijah in odločanju. Vseeno pa se je v zgodnjih letih 20. stoletja začela močno širiti vloga ženske kot potrošniške ter seksualne figure, oboje se je tudi vse bolj vzajemno povezovalo. Notranja nasprotja kapitalizma (pomanjkanje in povpraševanje, izjemnost in svoboda) je izražal tudi družbeni položaj ženske (Lewis, 2002).

Medtem ko feminizem ni bil nikoli popolnoma homogena in enotna perspektiva, je njegova integracija z različnimi oblikami

poststrukturalizma in postmodernizma vodila do pomembnih teoretskih razdrobitev. Te, sodobnejše permutacije feminizma so si prizadevale osvoboditi žensko željo in identiteto od predpisov avtoritarnega (ter sploh na spolu osnovanega) diskurza.

Feminizem na polju akademskega

Ženske so po tem dogajanju začetnih dveh valov feminizma še naprej ostajale zunaj večine oblik kodificiranega znanja tedanjih družb. To pomeni, da je bil svet prek mehanizmov socializacije razlagan prihajajočim rodovom še vedno večinoma v izrazih moškega interesa in patriarhalnega pogleda na svet pa tudi v smislu ohranjanja tradicionalnih spolnih vlog. (Bernard, Collway, Smith, po Afshar in Maynard, 2000). Moški pogled na svet naj bi tudi določal legitimnost vsebin, torej tega, kaj je vredno znanstvene pozornosti, in strukturo samih raziskav ter študij. Feministke so tako še naprej trdile, da je moška perspektiva skozi čas privilegirana epistemološka pozicija. Vsebina, koncepti, teorije, metode in jedro akademskih subjektov oz. vsebin je v veliki meri izviralo iz moškega videnja vesolja (Mackinnon, prav tam).

Feminizem je postopoma pridobil vse močnejši vpliv na akademsko delo, preizprašal je namreč subjekt znanstvenega zanimanja. Vztrajal je na tem, da je treba vključiti v analizo življenja v družbi oboje, žensko izkušnjo in razmerje med spoloma. Gre za inkluzivnost socialne analize do ženskih vprašanj, življenj, interesov. Opozoril je tudi na analizo odnosa med ženskim in moškim spolom – usmeril je pozornost na družbeno konstruirano, različno pozicionirano in potencialno konfliktno naravo v vsakem razlikovanju med njima (Afshar in Maynard, 2000).

Vpeljava feminizma v akademski svet je tako imela tri glavne cilje:

1. osvetliti, da je družbeni spol pomembna družbena spremenljivka in vpliva na družbeno delitev – posebej še v kontekstih razreda in drugih oblik družbene stratifikacije;
2. analizirati in razložiti žensko neenakost in izkoriščanje;
3. ponuditi strogo intelektualno evalvacijo veljavnih oblik znanja, da bi pokazali, zakaj in kako so bile ženske perspektive ter

izkušnje doslej na obrobju.

S časom so se ti kritični pristopi udejanjali na mnogih področjih. To je tudi vodilo k novemu interdisciplinarnemu področju s širokim nazivom "ženske študije". Pred štiridesetimi leti je bil družbeni spol precej neviden in prezrt vidik ustvarjanja znanja, potem pa se je iz obrobja pomaknil v središče in postal eden glavnih akademskih konceptov konca 20. stoletja.

Pregled nekaterih pomembnejših socioloških del s področja družbenega spola zadnjih tridesetih let prinaša ugotovitev, da prav vsako področje razlage družbenega spola (družbeni spol in spoznavanje, razred, družbeni spol in delovni trg, plačano in neplačano delo, družina in intimnost) vključuje tudi spoj tega koncepta s pojmom rasne oz. etnične identitete ter slojevske pripadnosti, kar kaže na neizbežno prekrivanje in sovplivanje teh konceptov ter potrjuje, da so, gledani združeno, močnejše orodje družbene analize kot pa vsak posebej.

Walbyjeva vidi v vseh feminističnih strujah eno stično točko, in sicer temo nasilja kot tako ali drugačno obliko izvajanja oblasti moških nad ženskami (Haralambos in Holborn, 1999). To nasilje se ne odraža le v neposrednih odnosih, pač pa je značilnost vseh družbenih institucij in načina njihovega delovanja. Feminizem je v tem smislu poskus preloma z žensko kot spolom, ki ga definira drugi. Njegove implikacije lahko razumemo kot dejavnosti, ki presežejo gibanje zgolj po polju nadvlade enega spola nad drugim in posegajo na področje nadvlade ene vrste principov nad ostalimi.

Nekatere najvplivnejše teme konceptov oz. teorij, ki so se odprle prek feminizma, so:

- obstoj in narava patriarhalne moške moči,
- odnos med družbenim spolom in močjo, neenakostjo in drugimi oblikami dominacije in izkoriščanja,
- obseg podrejenosti žensk in ali je ta odvisna ter povezana z drugimi dejavniki – npr. družbenim razredom (Jackson, po Afshar in Maynard, 2000),
- prispevek žensk samih k ohranjanju neenakosti.

S feminizmom se povezuje tudi uporaba novih metodoloških pristopov, predvsem kvalitativnih. Ti naj ne bi bili več tako rigorozni kot stari (npr. anketiranje velikih vzorcev ali statistično testiranje).

Novi pristopi, pospešeni s feminizmom, pa so: narativni intervjuji, biografije ter avtobiografije, življenjska in govorna zgodovina. Prispevek, ki ga gre zapisati feminizmu, je tudi spodbujanje interdisciplinarnosti. Skratka, gre za mehke, kooperativne, intimne, razkrivajoče metode, ki so v skladu z odpiranjem teh tem. Odpira se tudi vprašanje kritike rigorozne metodologije in pa konfrontacije različnih metod. Gre za odprto raziskovanje ženske izkušnje in pogleda na svet.

Hkrati s feminizmom se je akademski svet po 60. letih preteklega stoletja tudi sicer usmeril v ukvarjanje z bolj zasebno sfero (družina, gospodinstvo), v intimnost in relativno trivialne, vsakodnevne teme, kot so družinsko življenje, medosebni odnosi, domače delo in sorodne. Feminizem torej ni le pokazal, da sta ženski in moški vidik oz. izkušnja pojavov, dogodkov in stvari lahko različna, pač pa je tudi močno vplival na opozarjanje in odpiranje novih študij, študijskih smeri ter študijev, denimo takih, ki se zanimajo za spolnost, dogajanje v odnosih, nasilje nad ženskami in otroki, domače delo ipd.

Hall razume feminizem, kot tudi ostale podobne pojave - odpore, reakcije na dominacijo - kot obliko kulturnega diskurza. Ker je feminizem (tako kot marksizem, liberalna demokracija, postkolonializem, ...) vtkan v kulturo, ni nič čudnega, da vedno znova in znova prehaja številne oblike utelešenja in tudi tako notranje kot zunanje pretese (Lewis, 2002).

Radikalen pa je pogled, ki pravi, da dokler se ženske in moški širom sveta identificirajo, tretirajo, imajo za *ženske* oz. *moške*, dotlej tudi vsaka analitično-socialna ali politična dekonstrukcija teh terminov ostaja brez empiričnega vpliva na vsakdanje življenje. Ta vidik nosi v sebi opozorilo na potrebo akademskega delovanja tudi v širšem okolju in se navsezadnje zavzema za njegovo približevanje vsakdanjosti.

Politično med spoloma

V svojem delu *Spolna politika* Milletova (prav tam), poleg Firestonove najpomembnejša predstavnica ameriškega radikalnega feminizma, vpeljuje pogled, da politika ni le aktivnost, omejena

na politične stranke in parlamente, ampak je nekaj, kar obstaja v vsakem na moči utemeljenem odnosu ali ureditvi, kjer ena družbena skupina nadzira drugo. Politični odnos med moškim in žensko tako obstaja v vseh vidikih vsakdanjega življenja. Milletova meni, da so odnosi (dominacije) med moškim in žensko organizirani na podlagi patriarhata, sistema, v katerem, preprosto rečeno, moški vladajo ženskam. Meni, da je prav patriarhat najbolj prodorna ideologija naše kulture, njen najbolj temeljni koncept moči, in je bolj toga, uniformirana in zagotovo zgodovinsko dlje trajajoča kot razredna stratifikacija.

Milletova pa je kljub svojemu vplivnemu prispevku k feministični misli zanemarjala načine, na katere družbe opredeljujejo spol. Ni se ukvarjala s pojasnjevanjem okoliščin, ki privedejo do moške dominacije v vsaki družbi posebej. V tem smislu je patriarhalno ureditev pojmovala za univerzalno. Tako ona kot tudi druge radikalne feministke pa so zanemarile materialno podlago večjega dela zatiranja žensk. V tem jih je dopolnila druga pomembna struja v zgodovini ženskih študij, in sicer že omenjene socialistične in marksistične feministke oz. feministi. Ti so opozarjali predvsem na ekonomsko podlago neenakosti med spoloma. Po tem vidiku je pomanjkanje bogastva in ekonomske moči žensk najpomembnejši dejavnik, ki določa njihov slab položaj. Dokler ženske opravijo 2/3 svetovnega dela in zaslužijo 1/10 svetovnega prihodka, posedujejo pa manj kot stotino svetovnega premoženja, se zdi, da znanstveni pogled na ženske nima pravega pomena.

V primerjavi z radikalnim feminizmom zagovorniki socialističnega oz. marksističnega feminizma razumejo kapitalizem in ne patriarhat kot tistega, ki pojasnjuje zatiranje žensk v tedanjih družbah. Oba omenjena sistema zatiranja je mogoče razumeti tudi kot dva sistema, ki uporabljata podobne mehanizme nadvlade ter se zaradi tega lahko kažeta kot so-delujoča.

Svetovni red, v katerem živimo, liberalni kapitalizem, je osnovan na tekmovalnosti, na pridobivanju in ohranjanju moči ter kopičenju dobrin. Slednje je temeljni in kohezivni element današnjega sveta. V kapitalizmu pač najbolje uspevajo in so tudi najbolj nagrajene tekmovalne in individualistične vrednote, ki podpirajo določeno obliko neusmiljenja, krutosti, nasilnosti, nesočutja ter tekmovalnosti, ob stran pa postavljajo lastnosti, tradicionalno povezane z žensko – denimo sočutje in usmiljenje. Ne glede na to, koliko te lastnosti

odslikavajo empirično stanje resničnih pripadnikov obeh spolov. Podobno sestoji institucija cerkve iz hierarhičnih ter moško-dominirajočih struktur in gradi na vrednotah, nasprotujočih tako ženski seksualnosti kot tudi ženski nasploh. Vrednote, povezane z večino najvplivnejših svetovnih religij, so v veliko pomoč ohranjanju prevlade patriarhalnega principa ter razumevanju ženske kot nečiste, moškemu nevarne ter vselej krive za njegovo pregreho – po istem mehanizmu, kot te iste vrednote pomagajo ohranjati tudi družbeno hierarhijo oz. medrazredne razlike. Tako vrednostne usmeritve današnje svetovne kapitalistične ureditve kot tudi vplivnih svetovnih religij očitno podpirajo tradicionalno pojmovanje spolnih vlog, kar med drugim legitimizira ter opravičuje tudi moško nasilje, seveda le v določenih okoliščinah ter pod posebnimi, znotraj obeh velikih normativnih sistemov utemeljujočimi se pogoji (glej Razpotnik, 2002). Velja pa omeniti, da je za razliko od cerkve, ki ne odstopa od koncepta biološkega spola, sodobni kapitalizem bolj prilagodljiv. Sam poljubno spreminja vsebino spolnih vlog in se od biološkega pomakne na polje družbenega spola. Ustvarja različne skupine potrošnikov ter različnim, proizvedenim populacijam, pripisuje različne spolne vloge. Primeri za to so, denimo, po potrebi feminiziran moški potrošnik, androgin modni ideal ali pa prodor militaristične mode za oba spola v času nedavnih vojn.

Vprašanje prevlade moških nad ženskami, kar v vsakdanjem govoru radi predstavljamo ter pojmujeemo ozko, je torej neposredno in tesno povezano s širšim vprašanjem vrednostnega sistema, ki ga brezkompromisno sprejema večina dandanes živečih ljudi obeh spolov.

Družbena identiteta žensk in njen mobilizacijski potencial

Spol je ena osrednjih identitetnih kategorij (druge so rasa, etnija, nacionalnost, poklic, status), a identiteta ni nikoli enodimenzionalna in statična kategorija. Je večdimenzionalna in dinamična. Bistvo teorije družbene identitete je ukvarjanje z vidiki identitete, ki izhajajo iz pripadnosti skupini. Različne družbene skupine tvorijo medsebojne odnose prek moči in statusa. Odnos med skupinami je torej pomemben dejavnik za oblikovanje posameznikove družbene

identitete.

V vsakodnevnih srečevanjih se ljudje primerjamo z nam podobnimi drugimi. Dimenzije, ki jih uporabljamo pri primerjanju z ostalimi skupinami, se imenujejo socialne kategorizacije (Skevington in Baker, 1989). Po svoji naravi so to stereotipni in konsenzualni konstrukti – označujejo dogovorjene - in ne nujno tudi osebno izkušene - meje pripadanja skupini. Družbena identiteta tako temelji na ponotranjenju teh družbenih kategorij – stereotipov oz. konsenzualnih verjetij. Posameznikov koncept o samem sebi je torej sestavljen iz dveh različnih podsistemov, socialne identifikacije, ki izhaja iz znotraj – zunajskupinskih kategorizacij oz. medskupinskih primerjav (spol, rasa, etničnost, nacionalnost, poklic, razred) in pa osebne identifikacije, ki jo tvorijo idiosinkratični opisi osebkov kot unikatnega individua.

Dominantne skupine v družbi imajo moč in status, da vsilijo tudi ostalim svoj vrednostni sistem in ideologijo, ki služi legitimizaciji in ohranjanju *statusa quo* (v smislu dominacije in definiranja ter legitimiziranja dominantne realnosti). Posamezniki se rodijo v to strukturo in glede na nekatere svoje attribute padejo v to ali ono družbeno kategorijo – rase, spola in družbenega razreda.

Ženske priseljenke, pripadnice nižjega socialno-ekonomskega statusa, se po tej logiki znajdejo na presečišču več sistemov zatiranja.

Kolektivna identiteta je glede na dominantno strujo najpogostejše opozicionalna, lahko je tudi kriminalna – oboje pa pomeni, da lahko spodbudi družbeno spremembo. Ženske so prikrajšana spolna skupina, katere družbena identiteta izhaja iz primerjave z moškimi. Ker so moški dominantna in močnejša družbena skupina in so ženske manj močne in podrejene, obstaja nevarnost, da jim tudi skupinska identifikacija prinaša negativne karakteristike in manjvreden status.

Posameznik ali član določene družbene skupine lahko svoj deprivilegiran družbeni položaj izboljša. Govorimo o družbeni mobilnosti navzgor. Prvi primer take mobilnosti je individualna mobilnost navzgor. Ženske, denimo, si lahko izboljšajo status z individualnimi sredstvi tako, da definirajo same sebe v odnosu do svojega moškega, glede na njegovo zaposlitev in družbeni položaj. S tem ko si prizadevajo izboljšati njegov družbeni položaj (ker od njega to pričakujejo, ga pri tem opogumljajo ali celo nanj naslavlajo

bodisi eksplicitne ali pa implicitne zahteve), si izboljšujejo tudi lastno samopodobo. Njihova predstava o sebi je torej odvisna od družbenega statusa njihovega moškega. Naj poudarim še, da taki primeri mobilnosti navzgor ničesar ne spremenijo v družbenih strukturah.

Kadar so medskupinske meje zaznane kot neprepustne, lahko ljudje privzamejo kolektivne strategije njihovega prehajanja. Te pogosto spremlja družbena sprememba, o kateri v prejšnjem primeru ni bilo govora. Če ženske v določeni družbeni sredini ali situaciji kolektivno ne sprejmejo statusa, ki jim je pripisan kot družbeni skupini, lahko stopijo v družbeno akcijo, da bi kot skupina uveljavile zase ugodnejšo družbeno identiteto. Težje ko se je v določeni družbi prebiti kot posameznik (iz skupine z nižjim družbenim statusom v tisto z višjim), bolj je verjetno, da se bodo člani skupine z nižjim družbenim statusom združili v prizadevanjih izboljšati svoj položaj. Na ta način imamo na etnični moškosti utemeljene skupine mladostnikov iz socialno-ekonomsko prikrajšanih družin, ki si prek z nasiljem in kršenjem zakona zaznamovanih skupinskih aktivnosti utirajo pot v "skupno dobro" kapitalističnega reda, v socialno-ekonomski blagor.

Cilji ženskega osvobodilnega gibanja so primer uporabe skupinske strategije. Znotraj omenjenega gibanja so si ženske prizadevale uveljaviti enakost z moškimi, in sicer v smislu delovnih pogojev in pravnih ter političnih vprašanj. Poskušale pa so tudi preoblikovati konsenzualno manjvrednost, povezano z žensko družbeno-spolno vlogo, z opogumljanjem žensk, da bi se svobodno odločale o materinstvu in prevzele nadzor nad lastnimi telesi s kontracepcijo in abortusom. Nekaterе avtorice in avtorji so se ukvarjali tudi z redefiniranjem dela v zasebni sferi –gospodinjenja; želeli so ga ovrednotiti na podoben način, kot je ovrednoteno delo v javni sferi.

Kljub vsemu pa je kolektivna akcija žensk kot enotne družbene skupine iz različnih razlogov težko uresničljiva. Prvič, različne ženske dojemajo ženskost na različne načine. V tem smislu so posebej pomembne medetnične, nacionalne in slojevske oz. na socialno-ekonomski status vezane razlike. Našteto se pogosto in v precejšnji meri tudi prekriva. V kolikor se ženske zaznavajo kot enotna družbena skupina in se definirajo v primerjavah z moškimi, se težko ognejo uporabi konsenzualnih (in takih, ki so se doslej izkazale za zanje neugodne) značilnosti in dimenzij. Te dimenzije definiranja

ženske kot ne-moškega, drugega spola, pa so vtakane globoko v kulturo in diskurze, znotraj katerih lahko sploh razlikujemo ter poimenujemo. Na ta način bi bila ženskost predstavljena kot enotna družbena kategorija, katere značilnosti so splošno znane ter splošno sprejete. A zavoljo raznolikih izkušenj ženskosti ter moškosti, ni tako. Vsakokratna izkušnja ženskosti oz. moškosti se le bolj ali manj prekriva z njenim stereotipom. Naslednja okoliščina, ki zmanjšuje možnosti kolektivne akcije, je individualistična narava sodobne družbe, v kateri so točke identifikacije močno razdrobljene, vsakdanje so identitetne lepljenke (*patch-work* identitete), te pa so prej kot kakim drugim vplivom odprte potrošniškemu manipuliranju. Tretji razlog, zakaj je kolektivna akcija žensk težko verjetna, je, da je ženska tradicionalno zapisana zasebni sferi bolj kot javni. Kolektivna akcija pa zahteva poseg v javno sfero, saj je za kolektivni prodor, vključitev in pa za mobilnost v družbi, nujno potrebno prestopiti prag zasebnega.

Tako razmišljanje slej ali prej zadane ob trditvah, da je vsakršna identiteta - spolna, etnična ali kaka druga, konec koncev določena s strukturami moči, kot so etabrirane v določeni družbi. To odpira potrebo po pripoznavanju partikularnih, začasnih skupinskih identitet, katere nosilci izkušajo povsem svojevrstne probleme, take, ki bi jih s širšimi konceptualnimi kategorijami težko zaobjeli. To so denimo identitete revnih žensk-priseljenk.

Spol v izkušnji migracije

Kot je bilo že nakazano, niti ženske-priseljenke niti revne ženske ne morejo mnogo pridobiti s teorijo ali emancipatorno prakso žensk na splošno, pa tudi ne z emancipatornimi gibanji priseljencev ali revnih nasploh. Vsaka specifična družbena skupina potrebujejo odprtje nove kategorije.

Večina dosedanjega migracijskega raziskovanja se je ukvarjala s položajem moškega in je zanemarila, izpustila, prezrla žensko izkušnjo. Ekonomske migracije so bile namreč domena in dolžnost moškega, skrbnika celotne družine, tistega, ki mora iti v svet in tam zaslužiti dovolj, da bo preskrbel celo družino. V prvi vrsti se je za moške zanimala kriminologija. Obravnavala jih je kot akterje in ogrožajoče dejavnike emigrantske družbe. Ženske so bile v

znanstveni ali javni razpravi v primerjavi z moškimi prezrte oz. nevidne.

Ženska perspektiva je bila pri analizi migracij kot tudi v analizi družbe preprosto zgodovinsko spregledana. Že pri razlogih za emigracijo žensk se najpogosteje navaja, da ženske preprosto sledijo moškim in je njihova vloga pri migracijah prej reaktivna kot pa proaktivna. Pogosto se jih predstavlja kot:

- tiste, ki z aktom migracije želijo pobegniti iz družbe, v kateri vladajo in so institucionalizirane patriarhalne in represivne oblike,
- kot žrtve družbene dominacije, s katero se ne znajo spoprijeti in ji zato želijo ubežati (Kofman idr., 2000).

Spolno specifičen motivacijski dejavnik je v obeh zgornjih priemrih želja po takem ali drugačnem socialnem napredovanju. K njihovemu socialnemu ugledu lahko prispeva tudi njihova zmožnost zaslužiti denar in ga po možnosti poslati svojim sorodnikom v domačo deželo. Na ta način se lahko klasična zgodba o večji zaželenosti moških potomcev v tradicionalnih družbah obrne. Sedaj lahko tudi ženske prinašajo družini ugled ter materialno korist, s tem da se odselijo na tuje in tam uspejo. Tako ekonomski dejavniki za selitev sodelujejo z vplivi ne-ekonomske narave (prav tam). Pri vsem tem moramo biti pozorni na klasično smer migracij, ki poteka z vzhoda na zahod ali z juga na sever, na splošno pa od bolj tradicionalnih v bolj netradicionalne dežele.

Ponuja se vprašanje, ali se po poti emigracije zares more obrniti klasična zgodba o večji zaželenosti in boljšem socialnem statusu moških potomcev v tradicionalnih družbah, ali pa ženskam to, da lahko sedaj tudi one prinašajo družini ugled ter materialno korist, s tem da se odselijo na tuje in tam socialno-ekonomsko uspejo, pomeni namesto resnične emancipiranosti le dodatno breme. Avtorice Beechey, Mc Dowel idr. (Haralambos in Holborn, 1999) navajajo, da delo, ki je po večini na voljo ženskam v zahodnih družbah – razen visoko kvalificiranih delavk - še vedno zajema ozek pas slabše plačanih služb, povezanih s tradicionalno žensko vlogo v zasebni sferi, denimo strežbo in nego. Poleg tega isti avtorji vidijo v družbeni skupini žensk rezervno armado delovne sile, ki jo oblastniki uporabijo po potrebi. Vprašanje, ali pomeni selitev žensk iz tradicionalnega okolja v netradicionalno dejansko tako izboljšanje

položaja, kot je bila njihova motivacija, ostaja neodgovorjeno.

Selitve in spreminjanje spolno predpisanih vlog

Na nek način pomeni selitev socialno mobilnost navzgor za oba spola – a za vsakega od njiju na svoj način. V emigrantski kulturi ženske bolj sledijo svojim možem, saj imajo ti najpogosteje v rokah finančno moč oz. moč preskrbeti družino. V imigrantski družbi pa se te ženske pogosto zaposlijo in začnejo služiti denar prav tako kot njihovi možje, srečajo pa se tudi s kulturnimi vzorci in spolnimi vlogami druge kulture. Na ta način se preoblikujejo, zamajajo se in začnejo se preoblikovati tudi njihovi lastni koncepti o spolnih vlogah. O tem govori naslednji primer, pričevanje nekega priseljenca: "Odkar se je zaposlila, je njen glas postal močnejši, kot je bil prej. Reče, karkoli ji pride na misel. Postala je zelo oblastna. V deželi, od koder smo prišli, ni bila taka. Ko sem se preselil, sem slišal moške govoriti, da se naše ženske po selitvi močno spremenijo. Sedaj točno vem, o čem so govorili".

Znotraj iste etno-kulturne skupnosti lahko socialno-strukturni dejavniki (zaposlitveni, ekonomski) različno prispevajo k vživljanju ženske priseljenke ali moškega priseljenca v družbo. Odvisno od tega, ali sta oba profesionalna delavca, tudi materialno bolje preskrbljena, ali imata družinski posel, ali pa sta nekvalificirana delavca. Po avtorju Limu (1997) so predvsem višje kvalificirane delavke (vsaj večina njih) v nevarnosti, da privzamejo ideal "super ženske" - pri čemer gre za visoko stopnjo delovnega udejstvovanja v kombinaciji s prav tako visokimi aganžmaji v starševstvu in gospodinjstvu. Te ženske torej, ne le da obdržijo tradicionalna pričakovanja za visokimi standardi domače delavke in matere, ampak prevzamejo tudi visoka pričakovanja zase zunaj družinskega življenja.

Pri razglabljanju o enakih možnostih in enakopravnosti žensk se torej velja pomuditi ob naslednjem vprašanju: Se je ženska pustila nekritično premamiti kapitalističnemu redu, ki ji ponuja enakopraven položaj z moškim v brezglavi tekmi za moč, položaj ter materialne dobrine?

Za raznolikost načinov bivanja

Različnost, drugost, je vselej izziv, s seboj prinaša tveganje ter negotovost pa tudi možnost spremembe. Empirija, izkušnje in v skladu s tem identitete ljudi so vselej večdimenzionalne in jih je nemogoče zreducirati na en sam interes ali kategorijo.

Zgodnji feminizem je vplival na razlago sveta, a z omejenim dometom. Če je uspel preseči meje spola, je to naredil v krogu zahodne kulture – med belci srednjega razreda - in torej ni presegel medkulturne meje. Različne kulture pa nosijo v sebi in so zaznamovane z različnimi izkušnjami biti ženska oz. biti moški. V različna okolja je tudi vpisano različno pojmovanje enakosti, svobode in emancipacije. Če je zgodnji feminizem vplival na glavni tok predvsem akademskega dela – nekoliko manj na širitev izkušnje življenja ženske, potem je reakcija *ostalih* žensk nanj vplivala na feminizem sam – mu pridržala zrcalo. Podobno so tudi antiksenofobična in antirasistična gibanja spregledala mesto žensk tujk, priseljenc, pripadnic manjšine. Na ta način sta dve emancipatorni gibanji zaobšli druga drugo, tako da je bil položaj ženske, pripadnice etnične manjšine, dvojno prezrt. Ženske drugih kulturnih in etničnih izvorov so kritizirale rešitve, ki so jih ponujale bele feministke srednjega sloja, želele so biti pripoznane v vsej svoji posebnosti.

Glede na že poudarjeno predpostavko, da obstajajo različne kulturno zaznamovane izkušnje *biti ženska oz. biti moški*, naj bi torej ženske, ki niso pripadnice srednjega razreda in ki so drugih etničnih izvorov, termine feminizma redefinirale, prilagodile svojim potrebam, svojemu razumevanju ter življenjski situaciji. Feministke – črnke, so po prvem valu feminizma začele izražati kritiko rešitev, ki so jih ponujale bele feministke srednjega razreda. Začela so se prizadevanja posameznih skupin za pripoznanje vsake od teh kot posebne skupine s posebnimi lastnostmi ter zahtevami, naslovljenimi na družbo.

Način posameznikovega bivanja in njegovega vživljanja v določeno okolje je odvisen od vzorcev in usmeritev, ki vključujejo načine razmišljanja, čutenja, hotenja in početja. Raznolikost načinov bivanja izvira iz tega, da posameznik odrašča oz. živi v določenem družbeno-kulturnem kontekstu, strukturiranem okoli različnih

pomenov, praks in na tem temelječih institucij. Ljudje namreč ne bivamo v *splošnem*, pač pa vselej v odnosu do nekega specifičnega in substancialnega seta kulturno pogojenih kodov - ciljev, vrednot in podob o svetu.

Načini bivanja torej vključujejo ključne kulturne ideje, vrednote in razumevanja tega, kaj pomeni biti posameznik, sprejemljiv za določeno skupino. A načini bivanja se ne tičejo le verovanj, doktrine in ideologije, pač pa se kažejo tudi v vsakdanjem vedenju, tako v neformalnih kot formalnih socialnih epizodah, v jezikovnih praksah, itd.

Kot je že bilo omenjeno, različne kulture različno razumejo enakost in svobodo. Namesto enakosti so ženske, pripadnice islamske kulture, denimo zahtevale na drugačen način uravnoteženo komplementarnost spolov (Afshar in Maynard, 2000).

Iz teorije o socialni kategorizaciji se lahko poučimo o tem, da ljudje težimo k določeni stopnji istosti v smislu podobnosti, identičnosti s svojim okoljem, saj se tako v njem lažje (z)najdemo. Istost, napovedljivost, ponavljanje, naredi socialno izkustvo obvladljivejše, udobnejše, lažje premagljivo. Hkrati pa pritiski k uniformnosti lahko omejujejo, težijo, dušijo. Socialno reproduciranje istosti, uniformnosti, dušenja različnosti (bivanja, načina življenja, razmišljanja) imenujeta Essed in Goldberg (2002) kloniranje kultur. Težnja sodobnega človeka po znanem in istem se kaže v njegovi vdanosti vedno novemu ustvarjanju istega, kaže se v množični produkciji in obljubi večne rasti, kjer je še edino možno polje navidezne raznolikosti v masovni, iracionalni ter orgiastični potrošnji. Težnja po reproduciranju istega se izraža tudi kot nerazumevanje ter zaprtost do različnih oblik bivanja. Kot na dlani pa se ta težnja kaže na polju medkulturnega srečevanja, kjer sprejemajoče, zahodne, ekonomsko razvitejše, individualistične družbe, vsrkavajo značilnosti ostalih kultur in jih v prek vsega družbenega prepredenih mehanizmov lepo-zvenečih multikulturalizmi slednjič operejo prvotnih funkcij, jim vzamejo potenciale družbene spremembe, zreducirajo jih na potrošniške dobrine in jih ukrotijo do stopnje vseh-drugačnih-vseh-enakopravnih, torej do fetišev.

Kloniranje kultur je predoločeno z zaželenostjo določenih tipov, oblik bivanja, lastnosti, ki se jih znotraj neke družbe razume kot normativne standarde. Predoločeno je z lagodnostjo poznanega in s pripadajočim zavračanjem tega, kar bi bilo moč razumeti kot

odklonsko. V tem smislu je kulturno kloniranje univerzalni pojav in sploh ne omejeno le na zahodne kulture ali dominantne skupine. Tudi nedominantne skupine in skupnosti so lahko esencalistične pri izbiranju resnice po svoji meri – to pa je lahko, ali pa tudi ni, reakcija na izključenost. A vendarle, zahodna družba se razglaša za postmoderno, pretvarja se, da v njej ni vrhovne in ene same resnice in da je zanjo tako edino še mogoče načelo - načelo (sprejemanja) različnosti. Po drugi strani pa ji dobro uspeva reduciranje vsega sveta na en sam skupni imenovalec, profit.

Katera od mnogoterih prihodnosti?

Za konec ostaja vprašanje, kako soočiti težnjo k resničnemu sprejemanju različnosti z idejo kolektivne mobilizacije družbeno prikrajšanih skupin, za kar smo ugotovili, da naj bi prinašalo možnost družbene spremembe v želeni smeri. Živimo v svetu sobivanja mnogih konceptov. En pol predstavljajo silnice individualiziranega, v sebi pa multifreničnega načina bivanja, navidez sproščenega mnogih institucionalnih omejitev, na drugem polu pa silnice, ki težijo k ohranjanju poznanih identitetnih konstruktov ter v svetu, ko se "prav" razblinja, vidijo rešitev v krepitvi tradicionalnih ločnic. V takem svetu, na ravni novega neravnotežja, je naša priložnost za nove premisleke, za nove ubeseditve, za nova gibanja, morda gibanja osamljenih, a tu in tam srečujočih se posameznikov, ki lahko poljubno in po potrebi privzamejo to ali ono družbeno identiteto.

Vprašati pa se velja, ali taka, poljubno privzeta družbena identiteta, njenim nosilcem še nudi blagodejen (hkrati pa seveda zavezujoč) občutek pripadnosti. Vprašati se velja tudi, ali lahko imajo gibanja, zreducirana na identiteto kot potrošno dobrino, katere vsebina pride in gre, moč dejanske spremembe na ravni družbenih struktur moči in nemoči. Za nosilce družbeno prikrajšanih skupin, so lahko njihove identitete še kako resnične, saj se hote ali nehote ohranjajo v širšem družbenem kontekstu. Družbena gibanja, družbena sprememba, skupinska identiteta, vsi ti pojmi dobivajo v opisanem kontekstu novega družbenega (ne)ravnotežja nove pojavne oblike in zahtevajo nove razmisleke. Morda jim s pojmovnimi strukturami kot jih poznamo, ne bomo kos in v tem primeru je čas, da si drznemo ustvarjati in uporabljati nove.

Literatura

Afshar, H. in Maynard, M. (2000). Gender and ethnicity at the millenium: from margin to centre. *Ethnic and Racial Studies*. 23/5, 805-819.

Beauvoir, S. de (1993). *The second sex*. London: Campbell.

Bernard, J. (1976). *The Future of Marriage*. London: Penguin.

Charles, N. (1993). *Gender Division and Social Change*. Hemel Hempstead.

Deckard, B.S. (1975). *The Women's Movement*. New York: Harper&Row.

Essed, P. in Goldberg, T. G. (2002). Cloning Cultures: the social injustice of sameness. *Ethnic and Racial Studies*, 25/6, 1066-1082.

Faludi, S. (1992). *Blacklash: Undeclared War Against Women*. London: Chatto & Windus.

Haralambos, M., Holborn, M. (1999). *Sociologija, - teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.

Kofman, E. (2000). *Gender and International Migration in Europe*. London, New York: Routledge.

Lewis, J. (2002). *Cultural Studies – The Basics*. London: SAGE Publications.

Lim, I. S. (1997). Korean immigrant women's challenge to gender inequality at home: The interplay of economic resources, gender and family. *Gender and Society*, 11, 31-51.

Mitchell, J. J. (1971). *Woman's Estate*. London: Penguin, Harmonds.

Razpotnik, Š. (2002). Nasilnost in moškost. *Revija za kriminalistiko in kriminoogij* 143-151.

Skevington, S. in Baker, D. (1989). *Social identity of women*. London: SAGE Publications.

Woolf, V. (1998). *Lastna soba*. Ljubljana: NUK.

Pregledni znanstveni članek, prejet marca 2003.

